

Dr. Mesut KAYAER

Sakarya Üniversitesi – Kamu Yönetimi

mkayaer@sakarya.edu.tr

UDC 338:502

ÇEŞİTLİ EKONOMİK ARAÇLAR VE ÇEVRENİN KORUNMASI

səh. 163-184

Özet

Araştırmanın amacı – bu çalışmanın amacı çevrenin korunmasında ekonomik araçların yeri ve ekonomi temelli çözüm önerilerinin tartışılmasıdır. Konu eko-kalkınma, ortak tazmin fonları ve kirlilik sigortası, mülkiyet hakları ve alınır-satılır permiler ile Çevre Yönetim ve Denetim Sistemi (*EMAS-The Eco-Management and Audit Scheme*) ve ISO 14001 standartları çerçevesinde incelenecektir.

Araştırmanın yöntemi/yaklaşımı – insanoğlu çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, kaynak paylaşımından daha fazla pay almak, refah seviyesini yükseltmek ve böylece daha mutlu yaşamak amacıyla çevre kaynaklarını kullanmış ve ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur/bulunmaktadır. Bu nedenle ekonomi, yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetler yaşamın yaşanmaz hale gelmesine sebep olmamalıdır.

Temel sonuçlar – bu açıdan sürekli ve dengesiz büyümenin çeşitli olumsuz sonuçlar doğurması insanları ekonomik faaliyetleri dışlamayan ve hatta içine alan çevre koruma anlayışlarına yöneltmiştir. Çünkü çevre değerlerinin sınırsız görülerek tüketilmesi ve tüketim sonucu oluşan atıkların doğaya geri verilerek çevrenin kirlenmesi ile oluşan çevre sorunları gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Böylece insanlar bu sorunlar üzerinde düşünmek zorunda kalmış ve yeni açılımlar ve çalışmalar gündeme gelmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları – çevre sorunlarının ortaya çıkması çok büyük oranda insan kaynaklı olduğu için çözüm noktasında insanoğlunun çeşitli yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülüklerden birisi de ekonomik araçların çevrenin korunması amacıyla kullanılmasıdır. Bu açıdan temel soru bahsedilen araçların çevrenin korunmasına ne şekilde katkı yapacağı ve gücü ve etki alanı ile ilgilidir. İnsan yaşamının vazgeçilmez ve en önemli faaliyet alanlarından birisi olan ekonomik faaliyetler, her alanda ve her zaman gücünü ve güncelliğini korumuştur. Zira üreticiler ve tüketiciler üzerinde büyük etkisi olan ekonomik araçların çevrenin korunmasına da önemli katkılar sağlayacağı görülmüştür.

Araştırmanın özgünlüğü – sonuç olarak ekonomik faaliyetlerin neden olduğu çevresel sorunların çözümü noktasında ekonomik araçların oluşturduğu/oluşturacağı baskı insanları çevre korumaya yöneltecek ve böylece çevrenin korunması sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: çevre sorunları, ekonomik araçlar, çevre koruma.

1. Giriş

Kıt kaynakların verimli kullanılması, kaynak paylaşımı ve rekabet konularını inceleyen ekonomi bilimi geleneksel olarak emek, sermaye ve hammaddeye odaklanmıştır. Günümüzde ise ekonominin ilgi alanına giren kıt kaynaklar temiz hava, temiz su ve verimli topraklardır. Zira çevresel bozulma insanoğlunu birbirleri ile bağlı bu konuları ekonomik değerlendirmeye mecbur bırakmıştır. Çevre ekonomisi, ekonominin merkezine oturmuş ve etkinliğini hızla artırmıştır.¹ Böylece kamu ve özel sektör doğal kaynakların temiz, verimli ve makul kullanılması gerektiğini görmüştür. Doğal kaynakların korunması ve ekonomik faaliyetlerin devam ettirilmesi denkleminde toplumsal taleplerin karşılanması çevre ile uyumlu ekonomi modelleri ve kalkınma öncelikli çevre politikaları arasında kalmıştır.²

Çevre ile ekonomi arasında çevrenin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla yapılması gereken harcamaların etkisi, çevreye verilmiş olan zararların giderilmesi için ekonominin yükleneyeceği harcamalar ve bunlar yapılmadığı takdirde çevrenin ve ekonominin göreceği olası zararlar şeklinde bir ilişki bulunmaktadır.³ Bu ilişki ve etkileşim çok sıkı ve karşılıklıdır. Çünkü mikro ekonomik açıdan üretim-tüketim, makro ekonomik açıdan ise büyüme-kalkınma bağlamında ekonomik faaliyetler bir neden, çevre sorunları da bir sonuç olarak görülmektedir.⁴ Bu bakımdan çevresel bozulmanın en önemli ve güçlü çıkış noktası ekonomik faaliyetlerdir. Daha doğrusu çevre sorunlarının ortaya çıkmasının temel nedeni çevre etiğinden yoksun insanoğlunun ekonomik faaliyetleri için çevreyi acımasızca kullanması ve tüketmesidir.⁵ Bunun yanında ekonomi ile çevre koruma arasındaki ekonomik araçların çevrenin korunması amacıyla geliştirilmesi bakımından bir bağlantı vardır ve bu bağlantı uygulamada en önemli bağlantılardan birisidir.⁶

Daha fazla gelir elde etmek ve mutluluk için çevre ve gelecek projeksiyonlarından yoksun ekonomik büyüme ve kalkınma anlayışı insanoğlunu daha çok üretmeye ve tüketmeye yöneltince birtakım çevre sorunları baş göstermiştir. Sanayileşme, ekonomik büyümenin anahtarı olarak görüldüğü ve büyümenin mutlak bir değer artışı sağlayacağı düşünüldüğü için verimli tarım arazileri, ormanlar, göller, akarsular, denizler ve diğer çevre unsurları bu uğurda harcanmıştır. Bu nedenle hava, su ve toprağın niteliğinin düşmesinin en önemli sebebi olarak ekonomik büyüme çabaları gösterilebilir.⁷

¹Martin Linde-Rahr ve Thomas Sterner, (1997), "Environment and Economics", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 671.

²Ian Bowles, David Downes, Dana Clark ve Marianne Guerin-MCmanus, (1998), "Economic Incentives and Legal Tools for Private Sector Conservation", Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 8/209, s. 209.

³Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, (1993), "Çevrebilim", İmge Kitabevi, Yayın No: 67, Ankara, s. 130.

⁴Uğur Yıldırım, (2004), "Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 189-191.

⁵David Wilkinson, (2002), Environment and Law, Routledge, New York, s. 171.

⁶Wilkinson, s. 181.

⁷Ayşeğül Kaplan, (1999), "Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları", Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Yayın No: 19, Tezler Dizisi: 3, Ankara, s. 49-50.

Günümüzde serbest piyasa mekanizması içerisinde maliyet ile elde edilen fayda sadece kişisel veya toplumsal kazanç çerçevesinde görülmeyip çevre için olumlu davranışları etkileyen ve çevresel hassasiyetleri sonuçlara dâhil eden bir mahiyete bürünmüştür. Kaynakların kullanım maliyeti sürdürülebilirlikle ifade edilmiştir. Sonuçta ekonomik araçlar serbest piyasa mekanizması içerisinde çevresel maliyetleri içselleştirmiştir.⁸

2. Çeşitli ekonomik araçlar ve çevrenin korunması

Çevre koruma arayışlarında ekonomik araçların kullanılması uzun bir süre tartışılmış ve bu araçların çevresel bozulmanın en önemli müsebbibi olarak görülen ekonomik faaliyetlere karşı çevreyi korumak için kullanılması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Çünkü ekonomik kazanç ve kar amacı güden işletmelerin çevre hukuku alanında yapılan düzenlemelere göre ekonomik tedbirler karşındaki tepkileri daha hızlı, net ve etkin olmuştur. Serbest piyasa koşulları çerçevesinde şekillenmeyen düzenleme ve ekonomik tedbirler istenilen sonuçları verememiştir. Bu nedenle ekonomik araçların, tüketicileri çevre hassasiyetini gözeterek pazarlara yönlendirecek bir şekilde kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.⁹

Bu kapsamda eko-kalkınma, ortak tazmin fonları ve kirlilik sigortası, mülkiyet hakları ve alınır-satılır permiler, EMAS ve ISO standartları çevrenin korunmasında ekonomi temelli çözüm önerileri olarak incelenecektir.¹⁰

2.1. Eko-Kalkınma

Ekonomi, yaşam kalitesi ve refahın geliştirilmesi amacıyla çevrenin sınırsızca kullanılması olarak görüldüğü için çevreye herhangi bir ekonomik değerden öte anlam yüklenmemiştir. Ancak ekonomi hayatının uzun yıllar boyunca büyümesi ve gelişmesi sonucu oluşan çevre sorunları için ekonomistlerin sunduğu çözüm önerileri çerçevesinde çeşitli ekonomi modelleri ve çevre politikaları oluşturulmuştur.¹¹ Özellikle 1960'lı yıllarda, yoğunlaşan kirliliğin getirdiği sorunlar nedeniyle, ekonomistler

⁸ Philippe Sands, (2003), "Principles of International Environmental Law", Cambridge University Press, 2. Edition, Cambridge, s. 159.

⁹ Sands, s. 159.

¹⁰ Kate O'Neill, (2009), "The Environment and International Relations", Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge; Peter P. Rogers, Kazi F. Jalal ve John A. Boyd, (2008), "An Introduction to Sustainable Development", (Ed.), I. P., Earthscan, Glen Educational Foundation, London; Simon Marsden, (2008), "Strategic Environmental Assessment in International and European Law: A Practitioner's Guide", Earthscan, Dunstan House, I. P., London; Jane Holder, (2008), "The Prospects for Ecological Impact Assessment", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon; Mary M. Shirley, (2008), "Institutions and Development: Advances in New Institutional Analysis", Edward Elgar Publishing, Cheltenham; Michael Faure, Marjan Peeters ve Andri G. Wibisana (2006), "Economic Instruments: Suited to Developing Countries?", Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham; Sands; Wilkinson; Rostron ve diğ.; Linde-Rahr ve Sterner.

¹¹ Faure ve diğ., s. 218.

bu fikrin göz ardı edilemeyeceğini görmüşlerdir. Piyasa mekanizması dengeye dayandığına göre maliyet fayda denkleminin, çevre koşulları gözetilerek, her ekonomik faaliyette olması gerektiği, bu mekanizmanın kendi içinde uygulanabilir olması nedeniyle, savunulmuştur.¹²

Bu ekonomi modeli çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olunca çevreyi dışlamayan ekonomi ve kalkınma modelleri arayışları başlamıştır. Büyümeden farklı olarak sürdürülebilir kalkınma, kabul edilebilir maliyetler anlamında ekonomik sürdürülebilirlik toplumsal özellik, kapasite ve talebe uygun toplumsal sürdürülebilirlik, kentsel alanlarda yaşam kalitesinin geliştirilmesi anlamında kentsel sürdürülebilirlik, kaynak kullanımı ve atık yönetiminin tümünü kapsayacak çevresel olumsuzlukların en aza indirilmesi anlamında çevresel sürdürülebilirlik ve doğal kaynakların korunarak geliştirilmesi anlamında ekolojik sürdürülebilirlik modelleri gündeme gelmiştir.¹³

Çevreyi dışlamayan kalkınma, ilk kez 1972 yılında Stockholm Konferansı'nda Konferansın Genel Sekreteri Maurice Strong tarafından kullanılmıştır.¹⁴ Yerel kaynakların adaletli kullanılmasına dayanan bu model, 1974 yılında, Cocoyoc Bildirgesi'nde, her sistem kendi içinde eğitim ve örgütlenmeyi de içine alarak genişletilmiştir.¹⁵ Bu model, çevre kalkınma çıkmazında ekonomik gelişme ile sağlıklı çevre oluşturma ve koruma amaçlarının çelişmediği varsayımına dayandığı için ekonomik faaliyetlerin çevre koruma aracı olarak kullanılabilmesi düşünülmüştür. Mesela tarım ve orman alanlarını koruyan politikalar aynı zamanda uzun dönemde tarımsal kalkınmayı da desteklemiş olacaktır. Enerji ve hammadde başta olmak üzere ekonomik alanda verimi artırıcı çalışmaların çevreye verilen zararın azaltılmasının yanında ekonomide maliyeti düşürücü etkisi de olacaktır.¹⁶

Eko-kalkınmanın ortaya çıkış nedeni özellikle üçüncü dünya ülkelerinde kalkınma ve çevre sorunlarının çözümünde yaşanan açmazlardır. Zira temel gereksinimlerin karşılanmasına yönelik üretim ve tüketim, bu modelin sürdürülebilirliği açısından toplumsal, ekonomik ve ekolojik değerlerin uzlaşmasına dayanır. Buna göre gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir çevre bırakabilmek üç önemli noktadadır. Birincisi tüm insanların temel gereksinimlerinin karşılanması, varlıklarının güvence altına alınması, ikincisi toplumsal yükümlülük ve kazancın dağıtılmasında barışı ve adaleti sağlayacak eşitlik ve dengede bir paylaşımın gerçekleştirilmesi ve üçüncüsü çevrenin de korunması ve geliştirilmesine katkı sağlayan bir üretim-tüketim dengesinin sağlanmasıdır.¹⁷

¹² Linde-Rahr ve Sterner, s. 673.

¹³ Hamit Palabıyık, (2004), "Uluslararası Ticaret ve Çevre: Dünya Ticaret Örgütü Üzerine Açıklamalar", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 254.

¹⁴ Norichika Kanie, (2004), "Global Environmental Governance in Terms of Vertical Linkages", Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 99.

¹⁵ Keleş ve Hamamcı, s. 139.

¹⁶ Şeref Ertaş, (1997), "Çevre Hukuku", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No: 78, İzmir, s. 23.

¹⁷ Kaplan, s. 152-153.

Toplumsal ve ekonomik kalkınma hedefleri ile çevre koruma arasında uyum sağlanması temeline dayanan eko-kalkınma yoksul kesimler başta olmak üzere temel ihtiyaçların karşılanmasına önem vermeyi gerektirir. Eko-kalkınmanın amacı kaynakların verimli ve makul kullanılması ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir dünya bırakılmasıdır.

Ekonomisiz şehir yaşamının sürdürülebilirlik ve toplumsal taleplerin karşılanabilmesi mümkün olmadığı için çevre ile uyumlu bir kalkınmanın yeğlenmesi adına eko-kalkınma önemli bir alternatiftir.¹⁸ Eko-kalkınma vergi, teşvik, yardım gibi ekonomik enstrümanları da içine alan somut bir anlayışın yanında genel ve soyut hususları içeren bir anlayışı yansıtmaktadır. Ancak insan merkezli bir çevreciliğe dayanması önemli bir eksiklik olarak görülebilir.

2.2. Ortak Tazmin Fonları ve Kirlilik Sigortası

Kirletenlerin tespit edilememesi, belirlenmiş olsa da iflas etmiş olması ya da zararı karşılayacak mali gücünün olmaması, kirleten-kirlilik arası illiyet bağının ispatlanamaması veya davacının yokluğu nedenleriyle kirlilik oluştuktan sonra kirletenlerin maliyetleri karşılamasına dayanan sistemin işletilmesi zordur. Bu durum ortak tazmin fonlarının ve kirlilik sigortasının uygulanmasını gerekli kılmıştır.¹⁹

1976'da Almanya'da yapılan düzenleme ile hafifletme bankaları olarak da bilinen 'tazminat havuzları' oluşturularak yaşanabilecek zararları telafi etmek ve çevrenin geliştirilmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu uygulamanın kazanımları ABD, Hollanda, İsveç ve İngiltere gibi diğer ülkelerin de benzer şekilde sistemler oluşturmalarına önyak olmuştur.²⁰ Uluslararası alanda kirliliğe sebep olanların sorumluluğu ve bu çerçevede uygulanacak tazminat konusu çeşitli anlaşmalarla güvence altına alınmıştır.²¹

Rio Bildirgesi'nde (m. 13) çevresel zararlardan etkilenenlerin uğradıkları zararların tazmini ve çevresel zarara sebep olanların sorumlu olmaları konuları yer almıştır. Dolayısıyla bu ilkede ülkelerin çevresel zararlarda sorumluluk ve tazminat hususlarını içeren ulusal çevre mevzuatı hazırlamaları ya da var olan mevzuatı geliştirmeleri gerektiği vurgulanmıştır.²² Önemli bir diğer gelişme de Global Çevre Fonu (*GEF-Global Environment Facility*)'dur. Bu fon, faaliyetleri nedeniyle çevreyi kirleten ve genellikle gelişmiş ülkelerden oluşan ülke kaynaklarından uluslararası alanda, özellikle çevresel sorunların çözümü konusunda finansal sıkıntı çeken ülkelere çevre koruma ve geliştirme çalışmalarının finansmanında destek olma

¹⁸ Keleş ve Hamamcı, s. 139-140.

¹⁹ Nükhet Y. Turgut, (2009), "Çevre Politikası ve Hukuku", İmaj Yayınevi, Ankara, s. 133.

²⁰ Carys Jones, Stephen Jay, Paul Slinn ve Christopher Wood, (2008), "Environmental Assessment: Dominant or Dormant?", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 42.

²¹ Sands, s. 861-862.

²² Marsden, s. 62-63.

amacıyla oluşturulmuştur.²³ Ortak tazmin fonlarının çıkışının esin kaynağı ise doğal afetler, büyük çevresel felaketler ve savaşlar gibi ulusal ve uluslararası dayanışma düşüncesidir. Bu fon ‘ortak dünyamız’ için birlikte hareket etme ihtiyacının bir sonucudur.²⁴

Yaşanan olumsuzlukların giderilmesi amacıyla belirli kaynaklardan oluşturulacak fonlarla çevre koruma ve geliştirme çalışmalarının yürütülmesi sağlanacaktır. Bu fonların özellikle kirletenlerden alınacak paralarla oluşturulması daha yerinde olacaktır.²⁵ Ancak ABD’de Superfund olarak bilinen Kapsamlı Çevresel Sorumluluk ve Tazmin Kanunu ile sorumluluğun bütün sektörlere yayıldığı genel bir fonun daha işlevsel olacağı açıktır.²⁶

Kirlilik sigortası, kirletenlerden alınıp zarar görenlerin zararlarının giderilmesi amacıyla yapılan ödeme şeklinde uygulanır. Genel olarak sigorta uygulamaları risk hesaplamalarına dayanır. Çevre açısından risk değerlendirmesinin yapılmasındaki güçlük ve genellikle oluşan zararların boyutlarının çok geniş olması ise karşı karşıya kalınan riski büyütür.²⁷

İsteğe bağlı sigorta sisteminde satın alınacak ‘çevresel risk’in yüksekliği sigortacıların ve maliyetlere ortak olma konusundaki isteksizlikler de diğer sorumluların çevre inisiyatifi almalarına engel teşkil edebilir. Dolayısıyla isteğe bağlı sigorta sisteminin istenilen sonuçları verdiği söylenemez. Bu nedenle zorunlu çevre sorumluluk sigorta sisteminin kurulması ve işletilmesi gerekir. Özellikle çevresel riski yüksek petrol, kimya, madencilik, enerji, nükleer yakıtlar ve zehirli ve tehlikeli atıkların bertarafı gibi alanlarda çevresel zararların tazmini fonu şeklinde bir yapılanma ile sorunların çözümüne katkı sağlanabilir.²⁸

Sorumluluk ve sigorta sisteminin potansiyel kirleticileri tazminat ödeme korkusuyla engellemesi söz konusudur. Zira sorumluluk ve sigorta sistemine dâhil olunmadığında ödenecek yüksek miktarlardaki tazminatlar firmaları, zorunlu sigortaya zorlayacaktır.²⁹ Sigortacıların kar amacı gütmemesi, çok yüksek risk taşıyan faaliyetleri sigorta etmek istememeleri ya da yüksek primler talep etmeleri ve çevresel standartları gevşek tutma çabaları zorunlu sigorta sisteminin olumsuzlukları olarak sayıla-

²³F. Demir Yaşamış, (2004), “Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları Açısından Bilgi Edinme Hakkı”, Bilgi Edinme Hakkı Paneli, TBB Yayınları No: 62, Ankara, s. 170.

²⁴ Turgut, s. 133.

²⁵ Ali Değirmendereli, (2004), “Çevrenin Korunmasında Özel ve Kamu Girişimi ya da Çevre Koruma Araçları”, Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 510.

²⁶ Michael Faure ve Gerrit Betlem, (2008), “Applying National Liability Law to Transboundary Pollution: Some Lessons from Europe and The United States”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 175.

²⁷ Aynur Yongalık, (1998), “Çevre Sorumluluk Sigortası”, Sözkese Matbaacılık, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 328, Ankara, s. 157-158.

²⁸ Canfa Wang, Yu Wen-xuan, Li Dan ve Li Jun-hong, (2008), “Pondering Over The Incident of Songhua River Pollution From The Perspective of Environmental Law”, Ed. Faure, Michael ve S. Ying, China and International Environmental Liability, Legal Remedies for Transboundary Pollution: New Horizons in Environmental Law, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 304-305.

²⁹ Faure ve diğ., s. 242.

bilir.³⁰ Sigorta sisteminin işletilmesi ile bir çevre sigorta pazarı kurulur, primler ise riske ve hasarın büyüklüğüne göre piyasa şartlarına uygun olarak olur. Ancak çevresel hassasiyetler, piyasa şartlarının üstünde kamu otoritelerinin bazı eşikler belirlenmesini zorunlu kılar.³¹

Çevrenin korunması açısından sigorta sistemi kaynak oluşturma amacına dayanır. Bu kaynaklar zararların tazmini, çevresel yatırımlar ve iyileştirmeler için kullanılabilir. Dolayısıyla çevre kirliliği ve diğer çevresel zararlarda sorumluluk ve sigorta bir bütün olarak devlet, işletmeler ve kişilerce benimsenmeli ve çalışmalarda ortak hareket edilmelidir.

Çevrenin hiç kimsenin tekelinde olmadığı herkes tarafından bilinmelidir. Gerçek sigorta ve koruma fonlarının kirleten kirletmeyen tüm insanoğlunda olduğunun farkına varılmalıdır.³²

2.3. Mülkiyet Hakları Yolu ve Alınır-Satılır Permiler

Çevre koruma, tek boyutlu düşünce ve uygulamalarla gerçekleştirilebilecek bir konu olmadığı için ekonomi-çevre dengesinin iyi kurulması gerektiği görülmüştür. Bu çerçevede çeşitli ekonomik araçlar zaman zaman çevre koruma amacıyla kullanılmıştır. Ancak uygulanan her ekonomik sistemde ya da ekonomik ve mali araç bazı eksiklikler de içerdiği için alternatif araçlar geliştirilmiştir. Dolayısıyla mülkiyet hakları ve uygulamadaki karşılığı olan alınır-satılır permiler daha önce uygulamaya konulan ekonomik araçlara alternatif olmak ve görülen çevre duyarlılığı eksikliklerini gidermek amacıyla geliştirilmiştir.

Günümüzde çevre kaygısı sınırları aşmış ve bütün milletleri ve devletleri ilgilendirir hale gelmiştir. Çünkü türlerin yok olması, ozon tabakasının incilmesi, küresel ısınma gibi çevre sorunları küresel bir belirleyici olmuştur. Dolayısıyla hem yerel hem ulusal hem de uluslararası çevre sorunları insanlara bir sosyal maliyet çıkarmıştır. Sosyal maliyetle ilgili olarak R.H.Coase tarafından Pigou anlayışına karşı alternatif oluşturmak amacıyla öne sürülen ‘Mülkiyet Hakları Kuramı’, Sosyal Maliyet Sorunu (*The Problem of Social Costs*) adlı eserinde yer almıştır. Bu kuram daha çok ulusal sınırlar çerçevesindeki çevre sorunlarına karşı etkin bir şekilde kullanılmıştır. Coase Mülkiyet Hakları Kuramının uluslararası alanda kullanılabilmesi ayrı bir sorun alanıdır.³³

Çevrenin herkese açık ortak mal kabul edilmesi, özel mülkiyete konu edilmemesi ve çevre kullanılmasında herhangi bir sorumluluk ya da bedelin söz konusu olma-

³⁰ Turgut, s. 135.

³¹ Harry Albinsson, (1997), “Legal, Economic and Administrative Instruments”, Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1136.

³² Yongalık, s. 256-266.

³³ L. Terry Anderson ve J. Bishop Grewell, (1999), “Property Rights Solutions For The Global Commons: Bottom-Up or Top-Down?”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 10/73, s. 73-74.

ması çevre koruma bakımından birtakım zorlukları beraberinde getirir.³⁴ Temel düşünce çevrenin sahipsiz kabul edildiği için çevre sorunlarının yaşandığıdır.³⁵ G.Hardin, çevre kaynaklarının sürdürülebilirliği ve korunmasında mülkiyet haklarının kullanılması konusunda, 1968 yılında, çok iyi bilinen eseri ‘Ortak Malların Trajedisi’ ile yeni bir anlayış getirmiştir. Hardin’e göre çevre sorunları, temelde mülkiyet hakları sorunu olduğu için çevre sorunlarının çözümü de mülkiyet haklarının tanımı, temdidi ve savunulması ile sağlanır.³⁶ Dolayısıyla dünya çapında çevre sorunları ile ilgilenen karar alıcıların özel mülkiyet kurumunu kullanmalarının çözüm arayışları noktasında etkin bir yol olacağını söylenebilir. Ancak küresel çevre sorunlarının çözümünde mülkiyet haklarının kullanılabilmesi için küresel ortak malların belirlenmesi gerekmektedir.³⁷

Hardin’in klasik analizine göre çevre sorunlarının ortaya çıkış sebebi insanoğlunun doğuştan gelen ortak kaynakları daha fazla tüketme/sömürme eğilimidir. Bu eğilimin çevre unsurlarının sahiplenerek özel mülkiyete konu edilmesi ya da karşılıklı zorlama tedbirlerinde mutabık kalınması ile aşılabacağı söylenebilir. Sahiplik, kişilerin kendi çıkarları doğrultusunda mülkiyetlerini aşırı kullanmayacağı beklentisini oluşturacağı için çevre sorunlarının önlenmesinde bir yol olarak kabul edilebilir. Ancak bu yolun da başkalarına maliyet getirme ve çevre sorunlarını önleme garantisinin olmadığı açıktır.³⁸

Alınır-satılır permiler, mülkiyet haklarının uygulamaya geçirilmesi şeklindedir. Ticarete konu olan sistemlerle ilgili öncü çalışmalara imza atan J. Dales, alınır-satılır permileri, devlet tarafından belirli süreler için, kirleticilere ücretli ya da ücretsiz olarak dağıtılan daha sonra piyasada dengesini bulacak olan çevre koruma aracı olarak önermiştir. Böylece devletin bir broker olarak yer alacağı sistemde kirleticiler daha fazla maliyete katlanmamak adına çevre için en iyi üretim yöntemlerini seçeceklerdir. Bu sistemde amaç kirliliğin bir maliyetinin belirlenmesi ve firmaların da bu maliyetten kurtulmak için çevreyi daha az kirletmeye yönlendirilmesidir.³⁹ Bunun için az kirleten ile çok kirleten arasında belirli fiyattan permi alışverişi yapılır. Sistem permilere piyasa koşulları içinde kirleticiler arası nispi bir değişim özgürlüğü izni verme şeklinde işler. Buna göre permiler ilgili sektör içinde en az toplam maliyet ile çevre koruma ve çevresel gelişim konusunda belirli bir düzeyin yakalanmasını sağlayacaktır.⁴⁰

Alınır-Satılır Permiler uygulamasının yaygınlaştırılması konusunda uluslararası

³⁴ Carol M. Rose, (1999), “Expanding the Choices for the Global Commons: Comparing Newfangled Tradable Allowance Schemes to Old-Fashioned Common Property Regimes”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 10/45, s. 46.

³⁵ Turgut, s. 136.

³⁶ H. Jonathan Adler, (2001), “Stand or Deliver: Citizen Suits, Standing, and Environmental Protection” Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 12/39, s. 70-71.

³⁷ Bruce Yandle, (1999), “Grasping for The Heavens: 3-D Property Rights and The Global Commons”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Vol. 10/13, s. 14.

³⁸ Wilkinson, s. 190.

³⁹ Faure ve diğ., s. 244-245.

⁴⁰ Wilkinson, s. 188.

hukuk alanında temel dayanak 1990'da değiştirilen 1970 tarihli ABD Temiz Hava Kanunu ve bu çerçevede yapılan çalışmalardır. Ancak uluslararası ilk düzenleme 2002 yılında AB tarafından yapılmıştır. Üyeler, çevreyle ilgili yapılan anlaşmalar çerçevesinde Alınır-Satılır Permilerle ilgili ortak programlar geliştirme çabası içinde olmuşsa da başlangıçta ülkeler arası permi alışverişinde harekete geçme niyeti yoktur.⁴¹ Bu sistem, herhangi bir yerdeki atmosferin tek bir hava kabarcığı olarak kabul edilmesi anlamında Kabarcık (bubble theory) Kuramı ile açıklanmaktadır. Buna göre hava kalitesinin korunması için alınır-satılır permilerin sınırlı sayıda dağıtılması ve belli bir oranın altında tutulması amacıyla verilen izinlerin sabitlenmesi ile kirlilik belli bir seviyede tutulur.⁴²

Mülkiyet hakları sahihsiz görülen çevre unsurlarının sahiplenmesini sağlarken, permiler çevre unsurlarına bir değer biçerek kirleticileri maliyet yükü ile korkutarak kirletme eyleminden vazgeçirmeyi amaçlamaktadır. Piyasa koşullarının hem mülkiyet haklarını hem de uygulama anlamında permileri çevresel optimum değerde tutması kirliliği görece olarak azaltır. Bunun da daha az kirliliği, daha az temizleme maliyetini, daha uygun çevresel koşulları ve daha çok çevresel gelişimi sağlayacağı varsayılmaktadır.

Çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak devlet gücünün vergi şeklinde kullanılmasına dayanan Pigou yaklaşımı dışsallıklara devlet müdahalesini haklı görmektedir.⁴³ Dışsallık kirleten ile mağdur arasındaki etkileşim nedeniyle ortaya çıkan sonuçlardır. Mağdurun rızası olmadan kirletenin ekonomik faaliyetlerinin topluma yansıyan sonuçlarının zararlı ve olumsuz olması dışsallığa negatif bir görünüm kazandırır. Kısaca negatif dışsallık, üretici tarafından üstlenilmesi gereken maliyetlerin toplumun diğer kesimlerine yüklenmesidir.⁴⁴ Bu durumda maliyet toplum tarafından karşılanır. Karşılığı olmayınca da çevre sorunları olarak ortaya çıkar. Bir fabrikanın orada yaşayanlardan izin almadan çevreyi kirletmesi ve yaşanan olumsuzluğun orada yaşayanlara yansması bir negatif dışsallıktır.⁴⁵ Dolayısıyla dışsallığın etkisinin (*negatif dışsallık*) sadece ilgili taraflara değil toplumun geneline etkisi olduğu unutulmamalıdır. Zira insanoğlu önemli bir yanlış yaparak yüz yüze kalınan birçok çevre sorununun çözümü noktasında negatif dışsallığı tam anlamıyla idrak edememiştir.⁴⁶

İngiliz ekonomist R. H. Coase, Pigou yaklaşımına tepki olarak mülkiyet hakları kuramını önermiştir. Kuram sosyal maliyet sorununa farklı bir yaklaşım getirmiştir.⁴⁷

⁴¹Sands, s. 161-162.

⁴²Yaşamış, s. 165.

⁴³Anderson ve Grewell, s. 75.

⁴⁴Wilkinson, s. 190.

⁴⁵Adler, s. 42.

⁴⁶Andri G. Wibisana, (2006), "Three Principles of Environmental Law: The Polluter-Pays Principle, The Principle of Prevention and The Precautionary Principle", Ed. Faure Michael ve Nicole Niessen, Environmental Law in Development: Lessons from the Indonesian Experience, New Horizons in Environmental Law Series, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 26.

⁴⁷Anderson ve Grewell, s. 74-75.

Kurama göre dışsallık, kirleten ile mağdur arasında pazarlıkla etkin bir çözüme kavuşturulur. Piyasa koşulları içinde oluşacak dengede kirleten ve mağdur herkes çevre sorunlarının çözümünde birlikte hareket edecektir.⁴⁸ Üreticilerin sebep olduğu sosyal maliyet ve çevresel adaletsizliğin giderilmesi ve oluşan kirliliğin minimize edilmesi sağlanacak, böylece sosyal refahın maksimum seviyeye çıkması mümkün olacaktır.⁴⁹

İnsanlar çevre sorunları konusunda mülkiyet hakları yolunu kullanırken karşılıklı müzakere ve anlayış çerçevesinde hareket ettiği, iyi kurulmuş bir mülkiyet hakları sistemi geliştirdiği ve sistem içinde bu hakların alınıp satılabilme imkânı olduğu sürece bu hakların kimde olduğunun bir önemi olmayacaktır. Çünkü dışsallıklar bu sayede içselleştirilmiş olacaktır.⁵⁰

Mülkiyet haklarının sahiplenmesi, dışsallıkların içselleştirilmesini sağlayacağı için piyasada bu hakların hareket halinde olması gerekir. Mülkiyet haklarının kirletende olması durumunda kirliliğe maruz kalacakların satın alması ile kirliliğe maruz kalanlarda olması durumunda ise kirletenlerce satın alması ile piyasa koşulları içinde bir dengeye ulaşacaktır. Her iki durumda da piyasa dengesi kirliliği önlemenin marjinal maliyetinin marjinal zararlara denk olduğu noktada optimum olacaktır.⁵¹

Mülkiyet hakları kuramı, kirliliğin firmalara zararı, zarara katlanmanın maliyeti ile kirliliğin azaltılmasının maliyetinin katlanılabilirliğine, sürdürülebilir kalkınmaya ve toplumsal maliyete dayanarak çevre korumada çok geniş bir anlayışı yansıtır.⁵² Buna göre sistemin işlemesi için kirleten ve mağdur olmak en az iki aktörün var olması gerekir.⁵³ Ancak mülkiyet hakları konusunda dört önemli nokta vardır. Bunlar: çevre varlıklarını kullanan ve bunun sonucunda atık üreten kirleten (*firmalar*); kirletenin sebep olduğu kirliliğe maruz kalan mağdur (*tüketiciler*); sürdürülebilirlik ve sosyal adalettir.

Toplumsal yaşamın devamının mihenk taşlarından birisi ekonomik yaşamın devamıdır. Üreticiler (*kirleticiler*), tüketiciler (*kirliliğe maruz kalanlar*), ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik toplumsal yaşamın temel taşlarıdır. Toplumsal sürdürülebilirlik ise sosyal adalete dayanır. Bu nedenle mülkiyet haklarının kirletenlere verilmesi sosyal adalet açısından sorun oluşturabilir. Zira güçlü üreticilerin zayıf bireyler karşısında piyasada daha kolay hareket etmesi mümkündür. Hakkın tüketicilere verilmesi durumunda ise pazarlık süreci ve sistemin işleyişi ile ilgili sorunlar çıkabilecektir.⁵⁴

Mülkiyet haklarının uygulamada başarılı olabilmesi üç temel koşula bağlıdır. Birincisi bu hakların iyi tanımlanması, yürürlüğe konulabilmesi ve devredilebilmesi,

⁴⁸ Rogers ve diğ., s. 24-25.

⁴⁹ Wilkinson, s. 190-191.

⁵⁰ Rogers ve diğ., s. 277.

⁵¹ Turgut, s. 136.

⁵² Wibisana, s. 26.

⁵³ Tarık Jamali, (2007), "Ekolojik Vergiler (Çevre Vergileri)", Yaklaşım Yayıncılık, Ankara, s. 77.

⁵⁴ Turgut, s. 136.

ikincisi tarafların haklar konusunda müzakere yapabilmesi ve görüşebilmesine imkânı veren etkin ve rekabetçi bir sistemin kurulması ve üçüncüsü mülkiyet haklarının amacına uygun piyasa sisteminin tam olarak işletilmesidir.⁵⁵ Mülkiyet hakları, sosyal ve çevresel adaletin piyasa koşullarında optimal değerinde tutulmasını sağlama işlevi gördüğü ve insanların da ‘homo-economicus’ olduğu için önemli bir çevre koruma aracı olarak ABD başta olmak üzere batı dünyasında kullanılmaya devam etmektedir.

J. Dales tarafından geliştirilen alınır-satılır permi sistemi devlet eli ile (*kirlilik denetim kurulu gibi*) bir bölge için toplam kirlenme miktarının saptanarak kirletme izinlerinin açık artırma ya da bir başka şekilde dağıtılmasıdır. Dales’e göre; optimal düzeyde bir vergi düzenleme imkânı olmadığı için fayda-maliyet analizinde basit modellerle devlet kontrolünde bir denge kurulabilecektir.⁵⁶ Devletin sistemin kuruluşu ve uygulamanın başlatılmasından sonra permi ticaretinde ve sistemin işleyişinde denetleyici rolünü sürdürmesini önermiştir.⁵⁷

Bu sistemin uygulamaya konulmasının arka planında kirlilik sorununda mülkiyet haklarının kullanılmasında çıkan sorunlar üzerine bu hakların hayata geçirilmesi yatmaktadır. Bunun için bu hakların tanımlanması ve yaygınlaştırılması gerekir. Böylece sistem piyasa içinde gelişerek denge bulacaktır. Oluşan fiyat takasla atık üretiminin fırsat maliyetlerini gösterecek ve kirliliğin azaltılmasını sağlayacaktır.⁵⁸

Permi sistemine göre öncelikle kabul edilebilir bir kirlilik seviyesinin saptanması gerekir. Bu seviyeye uygun pay belirleme işlemi sonrası payların dağıtımı gerçekleştirilerek sistem piyasaya bırakılır. Böylece serbest piyasada (*devletin kısmi kontrolü ile*) permiler alınıp satılır ve firmalar yüksek miktarda ödeme yaparak üretim maliyetlerinin yükselmesini istemedikleri için daha az kirlilik üretirler.⁵⁹ Dolayısıyla bölgeye göre permilerin marjinal fiyatları değişse de serbest piyasa, kirleticiler arasında, kirliliğin ve sera gazları emisyonlarının düşürülmesinin maliyetlerini dengeleyecektir.⁶⁰ Bunun temel mantığı karbon yoğun ekonomiden yaşamdan vazgeçilmesinin teşvikidir.⁶¹

Permi sistemi, ABD’de Temiz Hava Kanunu ve Programı (1990) çerçevesinde uzun bir süredir kullanılmaktadır. Sisteme göre bir kirleten, çevreye, belirlenen standartlara göre daha az atık deşarjı yaparak Emisyon Azaltım Kredisi (*Emission Reduction Credit*) almak için başvurabilir. Elde edilen kazanç kirleten için daha az maliyet anlamını taşır. Zira aynı kirletici bu kredileri daha yüksek bedeller ödeyerek alacağı farklı alanlarda kullanabilir ya da yüksek fiyatlara başka kirleticilere sata-

⁵⁵ Yıldırım, s. 196.

⁵⁶ Jamali, s. 136.

⁵⁷ Faure ve diğ., s. 244-245.

⁵⁸ Linde-Rahr ve Sterner, s. 685.

⁵⁹ Turgut, s. 137.

⁶⁰ O.Nathaniel Keohane, (2000), “Evaluating Instruments of Environmental Policy: A Comment on Professor Richards”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 10/389, s. 397.

⁶¹ G. David Victor, (1999), “Enforcing International Law: Implications For an Effective Global Warming Regime”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 10/147, s. 179.

bilir.⁶² Sistem, permilerin eyaletler veya bölgeler arası ya da kamu hizmetleri bakımından sınırlı bir dağıtımına dayanmaktadır. Belirlenen düzeyin altında kullanım söz konusu olduğunda diğer eyaletler veya bölgelere satabilme ya da diğer kamu hizmetlerinin yürütülmesinde kullanabilme imkânı doğmaktadır.⁶³

1997’de Kyoto Protokolü ulusal düzeyde kullanılan permi uygulamasının uluslararası alana taşınmasını sağlamıştır. Ancak daha önce balıkçılıkla ilgili çeşitli anlaşmalarda ve Montreal Protokolü’nün (1987) ozon tabakasına zarar veren maddeler konusunu düzenleyen 2/7 m’.sinde bazı kriterler belirlenerek ilk adım atılmıştır. Avrupa’da ise bu anlaşmalara paralel olarak 2002’de bir düzenleme yapılmış ve önceki düzenlemelerde yer almayan kirlilik limitleri ve ticareti, Avrupa sistemindeki yerini almıştır.⁶⁴

Çevre koruma ve geliştirme programlarının ve küresel ısınma sorununun en önemli noktalarından birisi sera gaz emisyonudur. Kyoto ile gelişmiş ülkelerin, 2012’ye kadar emisyon oranlarını 1990 seviyesinin en az % 5 altına indirmesi planlanmıştır.⁶⁵ Böylece belgelenmiş azaltım kredileri sağlanıp Kyoto yükümlülükleri karşılığı kullanılabilir. AB, emisyon ticareti hakkındaki 2003/87/EC sayılı Direktif ile CO2 seviyesini düşürmeyi öngörmüş ve bu çerçevede işletmelere paylar tahsis etmiştir. Emisyonları belirlenen seviyenin altına çekenler artan paylarını AB içerisinde diğer işletmelere satabilmiştir.⁶⁶

Böylece serbest piyasanın kendi işleyişi içinde mülkiyet haklarının uygulanması sorununa permi ticareti ile zarif bir çözüm sunduğu söylenebilir. Çünkü piyasada öngörülebilir bir sonuç olarak pazara uymama riski firmaları optimal davranış ve fiyat çizgisinde kalmaya teşvik edecektir. Ancak liberal dünyada oluşacak büyük pazar güçlü firma ve ülkelerin pazara hakim olması sonucunu doğurabilecektir. Bu handikap ulusal hukuk kurumlarının refleksini geliştirecek ve bu da uluslararası işbirliğinin en çetin sorunu olan uygulama sorununu çözüme kavuşturacaktır. Bu alanda ortaya çıkacak diğer ciddi sorun alanları olan izin tahsisi, uyum ve genişleme, işlem maliyetleri ve küresel ısınma gibi önemli çevre sorunları ile temel uyumsuzluklar konularında çözümler bulunabilecektir.⁶⁷

Firmalar açısından en önemli avantajı maliyetlerin düşürülmesi ile kazancın korunması ve yeni teknoloji kullanımının teşvikidir. Bunun topluma yansımaları ise kirliliğin azaltılması ve çevre sorunlarının olumsuzluklarının daha hafif hissedilmesidir.⁶⁸ Firmalar serbest piyasa koşullarının getirdiği şartlar ve kar maksimizasyonu

⁶² Wilkinson, s. 188.

⁶³ Sands, s. 161.

⁶⁴ Sands, s. 161-162.

⁶⁵ Yasuko Kameyama, (2004), “The IPCC: Its Roles in International Negotiation and Domestic Decisionmaking on Climate Change Policies”, Ed. Kanie, N. ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 137.

⁶⁶ Turgut, s. 137-138.

⁶⁷ Victor, s. 174-179.

⁶⁸ Richard T. Drury, Michael E. Belliveau, J. Scott Kuhn ve Shipra Bansal (1999), “Pollution Trading and Environmental Injustice: Los Angeles’ Failed Experiment in Air Quality Policy”, Duke Environmental Law and Policy Forum, Spring, Vol. 9/231, s. 233.

çabaları ile toplumsal baskı sonucu ideal üretim biçimlerini kullanmaya çalışırlar. Bu politika ekonomik büyüme ve ilerleme ihtiyacı ile düşük düzeyde kirlilik hedefini dengeler.⁶⁹

OECD'nin alınır-satılır permilerin coğrafi olarak farklı uygulamaları hakkındaki raporuna göre ticari anlamda genel olarak kazançlı bir sistem olan permi uygulaması idari maliyetleri düşük olması ve süreç ve formların basit ve kolay uygulanabilir olması öne çıkan sonuçlardır. Bu durum işletmelerin permi kullanmasını teşvik etmektedir.⁷⁰

Alınır-satılır perminin piyasada çözüm üretmesi ve bazı kazançlar sağlaması söz konusu olsa da halkın katılımının etkisizleşmesi, emisyonların genel düzeyinin düşmemesi hatta yoksul kesimlere kirlilik transferi ile artması ve bir çevresel adalet ve hakkaniyet sorununun ortaya çıkması, güçlü ülke ve firmaların sistemi lehlerine kullanması ile diğerleri üzerinde baskı oluşturması ve oluşan bu baskı sonucu çevre ile uyumlu ekonomik sürdürülebilirliğin zayıflaması ve sonuçta çevre direncinin kırılması gibi olumsuz sonuçları da vardır.⁷¹ Türkiye'de ise bu yöntemlerin kullanılması için özellikle AB'nin etkisi ile çeşitli düzenlemeler yapılmış ve doğrudan alınır-satılır permi sistemi olmasa da Çevre Kanunu'nda (m. 3/h)⁷² çevrenin korunması amacıyla ekonomik araçların kullanılabilirliği mümkün kılınmıştır.⁷³

2.4. EMAS ve ISO 14001 Standartları

Çevre koruma amacıyla geliştirilen ekonomik araçların bir sistem dâhilinde kullanılması gerektiği görülmüş ve yönetim ve denetim sistemi ortaya çıkmıştır. İlk kez, Avrupa'da gönüllülük esasına göre uygulamaya konulan EMAS, firmalara, para ve zaman israfını önleyerek, çevre performansını artırma ve mevzuatla uyumlu kalite kontrol mekanizmalarını uygulama imkânı sunmuştur. Sistem, firmaların periyodik, sistematik ve objektif biçimde tüm çevre performansının değerlendirilmesini sağlayan bir araç şeklinde değerlendirilmiştir. Sistemin sağlıklı bir şekilde işletebilmesi için idarenin yönetim ve denetim süreç ve prosedürlerini net bir şekilde tanımlaması ve sağlaması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁴

Uluslararası alanda atılan ilk adım AB EMAS Düzenlemesi⁷⁵ olmuştur. Özellikle sanayi sektöründeki firmaların çevre performansını artırmak ve çevre hassasiyetini geliştirmek amacıyla yürürlüğe konulmuştur. EMAS; firmaların kendilerine özgü bir çevre program ve yönetim sistemi oluşturması ve denetlenmesi, üretim sürecinin

⁶⁹ Wilkinson, s. 188.

⁷⁰ Faure ve diğ., s. 246.

⁷¹ Turgut, s. 138.

⁷² Değişik: 26.04.2006-5491/3 m.

⁷³ Turgut, s. 146.

⁷⁴ Wilkinson, s. 150.

⁷⁵ EMAS, Nisan 1993 tarihinde çıkarılan 1836/93/EC sayılı Direktif ile uygulamaya konulurken, Mart 2001'de 761/2001/EC sayılı Direktif ile revize edilmiştir.

çevresel etkilerinin gözden geçirilmesi, çevre performansının değerlendirilmesi, topluma çevre performansı hakkında bilgi verilmesi ve çalışanların bu sistemin bir parçası olmasının teşvik edilmesi şeklinde uygulanır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ise EMAS'ın çevresel zarar, proje tasarlama, sponsorluklar, kredi verilmesi, yönetim ve denetleme uygulamalarının geliştirilmesi gibi yükümlülükler hakkında mali kaynak tesis edilmesinden sorumludur.⁷⁶

EMAS çevre performansının geliştirilmesine önemli katkılar sağlar. Firmaların çevre stratejileri belirleyerek üretim faaliyetlerini sürdürmeleri kar-maliyet analizinde sistemin oldukça faydalı olduğunu ve çevre performansını artırarak çevre bilincinin gelişmesinde belirleyici rol oynadığı görülmüştür.⁷⁷ Çeşitli ekonomik araçların çevre koruma amacıyla kullanılması bir yandan maliyetlerin düşürülmesini teşvik ederken diğer yandan da esnek uygulamalara izin verir. Bu bakımdan klasik komuta-kontrol yöntemlerinden çevre koruma konusunda üstün olduğu söylenebilir.⁷⁸

Çevre sorunları ile ekonomik faaliyetler arasında doğrudan ilişkiler vardır. Bu durum, AB Çevre Eylem Planlarına yansımış ve çevre sorunlarının çözümü konusunda ekonomi ve denetim araçlarının birlikte kullanılması ile ilgili formüller geliştirilmiştir. Bu formüllerden gönüllülük esasına dayandırılarak yürürlüğe konulan EMAS, 1998'de alınan bir kararla Komisyon gerekli gördüğü takdirde, uygulanması zorunlu bir süreç olmuştur.⁷⁹ EMAS'ın uygulanmasında Almanya'nın büyük rolü ve katkısı olmuştur. EMAS'ı, kabulünden iki yıl sonra 1995'te bir kanun ile Almanya iç hukukuna uyarlayarak sistemi hayata geçirmiştir.⁸⁰

Sistemin işleyişi, üreticiler, araçlar, tüketiciler, kullanıcılar, tüketici grupları, test ediciler, karar vericiler, mühendisler ve araştırma kuruluşları gibi üretim sürecinin başından tüketim sürecinin sonuna kadar olan bütün faktörler arası uzlaşımın temsilcisi olarak kabul edebileceğimiz ISO 14001 standartlarında belirtilen süreçlere dayanır. Bu süreçlerin ilk adımı EMAS uygulaması şeklinde hayata geçirilen prosedürlerdir. Buna göre firmaların öncelikle sistemin Ek-I ile getirdiği şartları kabul etmesi ve yerine getirmesi gerekmektedir. Şartları yerine getiren firma sisteme dâhil edilir. Böylece firma resmi üyelik amblemini kullanabilir ve sistemin sağladığı avantajlardan faydalanabilir.⁸¹

Firmaların sisteme girebilmesi ve kabul edilebilmesi için öncelikle ürün, hizmet ve faaliyetlerinin EMAS çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi ve çevresel has-

⁷⁶ Sands, s. 866.

⁷⁷ Nick Johnstone, Matthieu Glachant, Céline Serravalle, Nicolas Riedinger ve Pascale Scapecchi, (2007), "Many a Slip twixt the Cup and the Lip: Direct and Indirect Public Policy Incentives to Improve Corporate Environmental Performance", Ed. Johnstone, Nick, Environmental Policy and Corporate Behaviour, OECD, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 94.

⁷⁸ Faure ve diğ., s. 219.

⁷⁹ Lars Ericsson, (1997), "International Law and Conventions", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1101.

⁸⁰ Değirmendereli, s. 508.

⁸¹ Wilkinson, s. 150.

sasiyetlere uygun hale getirilmesi gerekmektedir (*Ek-I, VI ve VII*). Sistemin yürütülmesi ile ilgili hususlar Ek-II'de düzenlenirken, Ek-III'te ise firmaların bir çevre beyanı ve programı hazırlanması, yönetim ve denetim prosedürlerini belirlemesi, yetkili organlarca incelenen ve kabul edilenlerin kaydının alınması ve son olarak sonuçların kamuya açık hale getirilmesi konuları yer almıştır. Gerekli şartları yerine getirerek sisteme kabul edilen firmanın, sisteme dâhil edilerek tescillenmesi ise Ek-VIII'de düzenlenmiştir. Birçok ülkede uygulanan ISO 14001 standartları ile de uyumlu olan bu süreçler sonunda belirli şartlar altında kayıtların reddi, askıya alınması ya da silinmesi söz konusu olabilmektedir.⁸²

Çevre yönetim sistemine yönelik ilk uygulama 1992 yılındaki İngiliz Standardı BS 7750 olup EMAS'ın ve ISO 14001 standartlarının dayanağıdır. 1996'da ISO 14001 standartları kabul edilince BS 7750 yürürlükten kaldırılmıştır. EMAS, 2001'de revize edilmiş ve ISO 14001, EMAS'ın bir parçası olarak sayılmıştır.⁸³

Genellikle sanayi kuruluşlarından oluşan firmalar, üretim süreçleri ile ilgili çeşitli standart belirleyen bir kuruluş olan ISO'ya katılmak için belirlenmiş standartlara uymak ve katılım şartlarını kabul etmek zorundadır. Çevreyle ilgili en önemli standart 1996'da kabul edilen ISO 14001'dir. Bu standart, ISO'ya firmalar üzerinde en üst düzeyde çevresel yönetim, denetleme ve inceleme hakkı verir. Denetimler, akredite olmuş ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülür.⁸⁴ Mesela Türkiye'de, Akreditasyon Kurumu'nun akredite ettiği Türk Standartları Enstitüsü tarafından verilen ISO 14001 Belgesi'nin uluslararası düzeyde geçerliliği vardır.⁸⁵ Dünya çapında elektronik, kimya ve mekanik sektörleri dâhil birçok sektörde 'çevresel iyileştirme' konusunda ISO 14001 Belgesi alınması, istenilen seviyede olmayıp düzensizdir. 2005 yılı sonu itibarıyla 150'ye yakın ülkede 110 binden fazla firma bu belgeyi almıştır. Bunun yaklaşık % 90'ı AB ve Asya-Pasifik firmalarıdır. Bu konuda diğer yerlerde ise zayıf kalınmıştır.⁸⁶

Çevre bilincinin gelişmesiyle EMAS ve ISO standartları (*14001, 14004, 14010, 14011 vs.*) firmaların tercihte öncelik almalarını sağlayacağı gibi sigortalama ve kredi temininde de avantajlar elde etmesine yardım edecektir. Çevre zararlarının sistem içinde minimize edilmesi ile risk faktörünün düşeceği, bunun da sigorta maliyetlerini düşüreceği ve kolay ve avantajlı kredi bulma olanağını artıracığı söylenebilir.⁸⁷ Böylece firmaların çevre performansının artması sağlanarak sistematik ve planlı çevre uygulamalarının hayata geçirilmesi teşvik edilebilecektir. Atık miktarının ve ürün maliyetlerinin düşürülmesi enerji ve hammadde tasarrufuna imkânı verecek bu da karlı ve verimli üretim yapabilme olanağı sağlayacaktır. Bunun pazarlama aracı olarak kullanılması ile çevre bilinci yüksek tüketiciye ulaşmak kolay olacaktır. Sonuç

⁸² Sands, s. 866-867.

⁸³ Ferda Ulutaş, (2008), "Çevre Yönetimi: Yönetim Sistemleri, Standartlar", Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Eskişehir, s. 15.

⁸⁴ O'Neill, s. 180.

⁸⁵ Ulutaş, s. 19.

⁸⁶ O'Neill, s. 180.

⁸⁷ Değirmendereli, s. 508.

olarak firmaların ve tüketicilerin imajları zenginleşecektir. Çevre mevzuatı çerçevesinde belirlenen kurallara uyum sağlanması çeşitli cezai uygulamalara maruz kalma riskini engelleyecek ve hatta ödül alma şansını yükseltecektir. Bu durum firmaların karar verici birimlerle iletişimini kolaylaştıracak ve çevre ile ilgili süreçlerde kontrol ve hakimiyet tesis edilecektir. Temiz üretim ve çevreye saygılı verimlilik içinde çevre dostu ürünlerin piyasada yer almasına imkânı verilmiş olacaktır. Ayrıca yasal açıdan açmazlara sebep olan ve çevresel maliyetleri artıran unsurların görülmesi ile bunların karar vericilere aktarılması ve önceliklerin belirlenmesi sağlanacaktır.⁸⁸

3. Sonuç

Çevre tarihin her döneminde, az ya da çok, kirletildiği için ilk insandan itibaren çevre koruma dürtü ve düşüncesi var olmuştur. Sanayi devrimi ile sorunlar içinden çıkılmaz bir duruma gelmeye başlayınca insanlar çevre ile uyumlu yaşamaya mecbur kalmıştır. Ancak 1970’li yıllara kadar ciddi bir koruma anlayışı gelişmemiştir. Bunda çevre sorunlarının etkilerinin sınırlı kalması ve bu sorunların çevre tarafından nötralize edilmesi önemli roller oynamıştır. Kritik seviyeler aşılmaya başladıkça çevrenin direnci kırılmış ve çeşitli olumsuz etkiler insanlara yansımıştır. Bu nedenle “çevrenin korunması gerektiği” düşüncesinin oluşması çevre sorunlarının ortaya çıkışı kadar bu sorunların insanlar üzerinde bıraktığı etkilerle de ilgilidir.

Yaşamın sürdürülebilmesi için gereken ekonomik faaliyetlerin sonucunda çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu sorunların ekonomik boyutları çözüm noktasında insanların en önemli açmazı olmuştur. Çünkü ekonomik faaliyetlerin insan ve şehir yaşamının devamının temeli olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu nedenle ekonomik araçlar, çevreci amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlamıştır.

Bu araçlardan özellikle yoksul kesimler başta olmak üzere öncelikle insanların temel ihtiyaçlarının karşılanmasına önem veren eko-kalkınma çevreyi sadece ekonomik bir mal/meta olarak gören anlayışa gösterilen tepkinin bir sonucudur. Dolayısıyla eko-kalkınma bir zihniyet sorunu olarak çevre ile ekonomi ilişkisinde çevre önceliğine dayanan bir anlayışı getirmiştir. Eko-kalkınma diğer ekonomik ve mali araçları kapsayan genel çevreci ekonomi modelidir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde kalkınma ve çevre sorunlarının çözümünde yaşanan açmazlar açısından önemli bir enstrümandır.

Bazen kirliliğin müsebbibinin belirlenmesi ya da bir illiyet bağının kurulması mümkün değildir. Bazen de kirletenin maddi olanakları zararı karşılamaktan çok uzaktır. Ancak oluşan çevre sorununun çözülmesi gerekir. Yaşanan büyük felaketler tazmin fonlarının ve sigorta sistemlerinin bir ihtiyaç olduğunu gösterdiği için ortak tazmin fonları ve kirlilik sigortası bir çevre koruma aracı olarak ortaya atılmıştır.

⁸⁸ Ulutaş, s. 34-36.

Böylece ekonomik faaliyetler çevresel risk taşıyan uygulamalardan uzaklaşmaya ve ortak bir koruma anlayışına yönelmeye başlamıştır. Bu sistemde kirleten kendi iradesi dışında çevresel bir disipline alınarak ekonomik faaliyetlerini sürdürür. Dolayısıyla oluşturulan kaynak sayesinde kirletenin mağdurların zararlarını gidermesi sağlanmış olur.

Bir alternatif çevre koruma aracı olarak gündeme getirilen mülkiyet haklarının ve alınır-satılır permilerin temeli çevre değerlerinin sahiplenilmemesine dayandırılmıştır. Zira çevre sahipsiz kabul edildiği için çeşitli sorunlar yaşanmıştır/yaşanmaktadır. Sınırları aşan ve çok büyük boyutlardaki çevre sorunları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde etkiler göstermiş ve çözüm noktasında bir sahiplenmeyi gerektirmiştir. Dolayısıyla mülkiyet hakları ve onun uygulamaya aktarılması olan alınır-satılır permiler, daha çok tüketme eğilimindeki insanı sınırlandırmıştır. Daha çok kirletenin daha fazla maliyete katlanacak olması üreticileri piyasa dengesi içinde permileri daha akılcı kullanmaya yönlendirir. Sosyal maliyetler içselleştirilerek çevre değerleri optimum değerde tutulur ve böylece kirliliğin nispeten azaltılması sağlanır.

Çevrenin korunması konusunda tüm ekonomik araçların bir sistem dahilinde işletilmesi hem zaman, hem para hem de emek israfını önleyerek çevresel performansı artırır. Çevre denetim sistemi oluşturulması da adaletsizliğin giderilmesi, sosyal adaletin sağlanması ve çevrenin korunması konularında olumlu sonuçlar verdiği için uygulamaya konulmuştur. Dolayısıyla üreticilerin sistematik ve objektif biçimde tüm çevre performansının değerlendirilmesini sağlayan bir sistem şeklinde değerlendirilmiştir. Sistemin bir parçası olan ISO 14001 üretimin başlamasından sonlandırılmasına kadar olan tüm süreçleri bir standarda bağlayarak en azından çevre kalitesinin korunması hedeflemiştir. Bu çerçevede belirli standartlar içinde faaliyetlerin sürdürülmesi çevreye daha az atık salınmasını, daha az enerji kullanılmasını ve daha verimli bir ekonominin kurulmasını sağlamıştır. Böylece standartlar çevrenin daha az kirlenmesine ve geleceğe daha iyi bir çevre bırakılabilmesine imkan vermiştir. Öyle ki standart uygulaması oldukça başarılı sonuçlar verdiği için her alanda hayata geçirilmiştir.

Tüm bu araçlar çevrenin korunmasına katkı vermiştir/verecektir. İnsanların yaşamlarını idame ettirebilmesi ekonomik faaliyetlere bağlı olduğu için bu faaliyetlerin sıfırlanması gerçekçi bir yaklaşım değildir. Çevre sorunları ise bir gerçek olarak insanoglunun karşısında durmaktadır. Sonuç olarak çevre ekonomik faaliyetler nedeniyle kirlenmiştir/kirletilecektir. Aynı zamanda ekonomik araçlar çevrenin kirlenmesinin önlenmesi amacıyla kullanılmaya devam edecektir.

Kaynakça

1. ADLER, H. Jonathan. (2001). "Stand or deliver: citizen suits, standing, and environmental protection", Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 12/39, s. 39-83.
2. ALBINSSON, Harry. (1997). "Legal, economic and administrative instruments", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne and J. M. Pacyna. The global environment: science, technology and management. Scandinavian science publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, p. 1131-1140.
3. ANDERSON, L. Terry and J. Bishop Grewell. (1999). "Property rights solutions for the global commons: bottom-up or top-down?", Duke environmental law and policy forum, Fall, Vol. 10/73, p. 73-101.
4. BOWLES, Ian, David Downes, Dana Clark and Marianne Guerin-Mcmanus. (1998). "Economic incentives and legal tools for private sector conservation", Duke environmental law and policy forum, Spring, Vol. 8/209, s. 209-243.
5. CANFA, Wang, Yu Wen-xuan, Li Dan ve Li Jun-hong. (2008). "Pondering over the incident of songhua river pollution from the perspective of environmental law", Ed. Faure, Michael and S.Ying. China and international environmental liability, legal remedies for transboundary pollution: New Horizons in environmental law, Edward Elgar publishing, Cheltenham, p. 291-314.
6. DEĞİRMENDERELİ, Ali. (2004). "Çevrenin korunmasında özel ve kamu girişimi ya da çevre koruma araçları", Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım, Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar. Beta Yayınları, Yayın No:1483, İstanbul, s. 489-514.
7. DRURY, Richard T., Michael E., Belliveau, J. Scott Kuhn and Shipra Bansal (1999). "Pollution trading and environmental injustice: Los Angeles' failed experiment in air quality policy", Duke environmental law and policy forum. Spring, Vol. 9/231, p. 231-289.
8. ERICSSON, Lars. (1997). "International law and conventions", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne and J. M. Pacyna. The global environment: science, technology and management, scandinavian science publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, p. 1098-1118.
9. ERTAŞ, Şeref. (1997). Çevre hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi hukuk fakültesi. Döner sermaye işletmesi yayınları No: 78, İzmir.
10. FAURE, Michael ve Gerrit Betlem. (2008). "Applying national liability law to transboundary pollution: some lessons from Europe and The United States", Ed. Faure, M. ve S. Ying, China and international environmental liability. Legal remedies for transboundary pollution: New Horizons in environmental law, Edward Elgar publishing, Cheltenham, p. 129-191.
11. FAURE, Michael, Marjan Peeters and Andri G. Wibisana. (2006). "Economic instruments: suited to developing countries?", Ed. Faure, Michael ve Nicole Niessen, environmental law in development: lessons from the Indonesian experience, New Horizons in environmental law series, Edward Elgar publishing, Cheltenham, p. 218-262.
12. HOLDER, Jane. (2008). "The prospects for ecological impact assessment", Ed. Holder, J. and D. McGillivray, taking stock of environmental assessment: law, policy and practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, p. 259-283.
13. JAMALI, Tarık. (2007). Ekolojik vergiler (çevre vergileri). Yaklaşım yayıncılık, Ankara.

14. JOHNSTONE, Nick, Matthieu Glachant, Céline Serravalle, Nicolas Riedinger and Pascale Scapecchi. (2007). "Many a slip twixt the cup and the lip: direct and indirect public policy incentives to improve corporate environmental performance", Ed. Johnstone, Nick. Environmental policy and corporate behaviour, OECD, Edward Elgar publishing, Cheltenham, p. 88-141.
15. JONES, Carys, Stephen Jay, Paul Slinn and Christopher Wood. (2008). "Environmental assessment: dominant or dormant?", Ed. Holder, J. and D. McGillivray. Taking stock of environmental assessment: law, policy and practice. I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, p. 17-44.
16. KAMEYAMA, Yasuko. (2004). "The IPCC: its roles in international negotiation and domestic decisionmaking on climate change policies", Ed. Kanie, Norichika and P. M. Haas. Emerging forces in environmental governance, UN University press, Tokyo, p. 137-154.
17. KANIE, Norichika. (2004). "Global environmental governance in terms of vertical linkages", Ed. Kanie, Norichika and P.M.Haas. Emerging forces in environmental governance. UN University press, Tokyo, p. 86-112.
18. KAPLAN, Ayşegül. (1999). Küresel çevre sorunları ve politikaları, mülkiyeliler birliği vakfı yayınları, Yayın No: 19, Tezler Dizisi: 3, Ankara.
19. KELEŞ, Ruşen ve Can Hamamcı. (1993). Çevrebilim, İmge kitabevi, Yayın No: 67, Ankara.
20. KEOHANE, O. Nathaniel. (2000). "Evaluating instruments of environmental policy: A comment on professor Richards", Duke environmental law and policy forum. Spring, Vol. 10/389, s. 389-414.
21. KISS, Alexandre and Dinah Shelton. (2007). Guide to international environmental law, Martinus Nijhoff publishers, Leiden.
22. LINDE-RAHR, Martin ve Thomas Sterner. (1997). "Environment and economics", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne and J. M. Pacyna, The global environment: science, technology and management, Scandinavian science publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, p. 671-690.
23. MARSDEN, Simon. (2008). Strategic environmental assessment in international and european law: a practitioner's guide, Earthscan, Dunstan House, I. P., London.
24. O'NEILL, Kate. (2009). The environment and international relations, Cambridge University press, 1. Edition, Cambridge.
25. PALABIYIK, Hamit. (2004). "Uluslararası ticaret ve çevre: dünya ticaret örgütü üzerine açıklamalar", Ed. Marın, Mehmet C. and Uğur Yıldırım, Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar. Beta yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, p. 249-272.
26. PUVIMANASINGHE, Shyami F. (2007). Foreign investment, human rights and the environment: perspective from south Asia on the role of public international law for development, Martinus Nijhoff publishers, Leiden.
27. ROGERS, Peter P., Kazi F. Jalal and John A. Boyd. (2008). An introduction to sustainable development, (Ed.), I. P., Earthscan, Glen educational foundation, London.
28. ROSE, Carol M. (1999). "Expanding the choices for the global commons: comparing newfangled tradable allowance schemes to old-fashioned common property regimes", Duke environmental law and policy forum, fall, Vol. 10/45, p. 45-72.

- 29.ROSTRON, Jack, R. P. Jackson, D. Legge, E. J. Longworth, J. Parry ve P. J. Regan, (2001), "Environmental Law For The Built Environment" (Ed.), I. P., Cavendish Publishing, London.
- 30.SANDS, Philippe. (2003). Principles of international environmental law, Cambridge University press, 2. Edition, Cambridge.
- 31.SHIRLEY, Mary M. (2008). Institutions and development: advances in new institutional analysis. Edward Elgar publishing, Cheltenham.
- 32.TURGUT, Nükhet Y. (2009). Çevre politikası ve hukuku, İmaj yayınevi, Ankara.
- 33.ULUTAŞ, Ferda. (2008). Çevre yönetimi: yönetim sistemleri, standartlar, Türkiye teknoloji geliştirme vakfı, Eskişehir, p. 1-47.
- 34.VICTOR, G. David. (1999). "Enforcing international law: implications for an effective global warming regime", Duke environmental law and policy forum. Fall, Vol. 10/147, p. 147-184.
- 35.WIBISANA, Andri G. (2006). "Three principles of environmental law: the polluter-pays principle, the principle of prevention and the precautionary principle", Ed. Faure, Michael and Nicole Niessen, environmental law in development: lessons from the Indonesian experience, New Horizons in environmental law series, Edward Elgar publishing, Cheltenham, s. 24-76.
- 36.WILKINSON, David. (2002). Environment and law, Routledge, New York.
- 37.YANDLE, Bruce. (1999). "Grasping for the heavens: 3-D property rights and the global commons", Duke environmental law and policy forum, Vol. 10/13, p. 13-44.
- 38.YAŞAMIŞ, F. Demir. (2004). "Anayasa hukuku ve insan hakları açısından bilgi edinme hakkı", Bilgi edinme hakkı paneli. TBB yayınları No: 62, Ankara.
- 39.YILDIRIM, Uğur. (2004). "Çevre sorunlarına ekonomik yaklaşımlar". Ed. Marın, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım. Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar. Beta yayınları, Yayın No: 1483, İstanbul, s. 189-204.
- 40.YONGALIK, Aynur. (1998). Çevre sorumluluk sigortası. Banka ve ticaret hukuku araştırma enstitüsü yayınları, yayın No: 328, Ankara.

Dr. Mesut KAYAER

Sakarya Üniversitesi (Türkiye), Devlet İdarəetməsi Bölməsi

Müxtəlif iqtisadi vasitələr və ətraf mühitin qorunması

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – bu tədqiqatın məqsədi ətraf mühitin qorunmasında iqtisadi vasitələrin yeri və iqtisadi xarakterli həll yollarının müzakirə edilməsidir. Mövzu iqtisadi inkişaf, ortaq təzminat fondları və çirklənmə sığortası, mülkiyyət hüquqları və alınıb satılan icazələr ilə Ətraf Mühit İdarəetmə və Nəzarət Sistemi (EMAS-The Eco-Management and Audit Scheme) və ISO 14001 standartları çərçivəsində araşdırılacaqdır.

Tədqiqatın metodologiyası – insan oğlu müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək, resursların bölgüsündən daha çox pay almaq, rifah səviyyəsini yüksəltmək və beləliklə daha xoşbəxt yaşamaq məqsədilə ətraf mühit resurslarından istifadə etmiş, iqtisadi fəaliyyətlər həyata keçirmiş

və keçirir. Bu səbəblə iqtisadiyyat, həyatın vaz keçilməsi mümkün olmayan bir parçası kimi qəbul edilmişdir. Başqa sözlə, iqtisadi fəaliyyətlər həyatın pisləşməsinə səbəb olmamalıdır.

Tədqiqatın nəticələri – bu baxımdan davamlı və qeyri-tarazlı iqtisadi artımın müxtəlif mənfi nəticələr doğurması insanları iqtisadi fəaliyyətləri kənarı tutmayan və hətta əhatə edən ətraf mühiti qoruma anlayışlarına yönəlmişdir. Çünki ətraf mühit dəyərlərinin qeyri-məhdud hesab edilərək istehlak edilməsi və istehlak nəticəsində ortaya çıxan tullantıların təbiətə atılaraq ətraf mühitin çirkləndirilməsi ilə meydana gələn ətraf mühit problemləri gündəlik həyatın bir parçası halına gəlmişdir. Beləliklə, insanlar bu problemlər üzərində düşünmək məcburiyyətində qalmış və yeni həll yollarının tapılması aktualıq qazanmışdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – ətraf mühit problemlərinin ortaya çıxması çox böyük ölçüdə insan qaynaqlı olduğu üçün həll məsələsində insanoğlunun müxtəlif öhdəlikləri vardır. Bu öhdəliklərdən biri də iqtisadi vasitələrin ətraf mühitin qorunması məqsədilə istifadə edilməsidir. Bu baxımdan əsas sual bəhs olunan vasitələrin ətraf mühitin qorunmasına hansı formada xidmət edəcəyi gücü və təsir dairəsi ilə bağlıdır. İnsan həyatının vaz keçilməz və ən önəmli fəaliyyət sahələrindən biri olan iqtisadi fəaliyyətlər, hər sahədə və hər zaman gücünü və aktuallığını qorumuşdur. Bununla belə istehsalçılar və istehlakçılar üzərində böyük təsiri olan iqtisadi vasitələrin ətraf mühitin qorunmasına da mühüm xidmətlər göstərəcəyi məlum olmuşdur.

Tədqiqatın orijinallığı – Nəticə olaraq iqtisadi fəaliyyətlərin səbəb olduğu ətraf mühit problemlərinin həlli məsələsində iqtisadi vasitələrin yaratdığı/yaradacağı təzyiq insanları ətraf mühiti qorumağa yönəldəcək və beləliklə ətraf mühitin qorunması təmin edilmiş olacaqdır.

Açar sözlər: *ətraf mühit problemləri, iqtisadi vasitələr, ətraf mühiti qoruma*

Dr. Mesut KAYAER

mkayaer@sakarya.edu.tr

Sakarya University (Turkey) – Public Administration

Various Economic Instruments and Environmental Protection

Abstract

Purpose – the aim of this research is to discuss the place of the economic instruments and the economy based solution suggestions for protecting the environment. The subject will be examined within the scope of eco-development, common compensation funds and pollution insurance, ownership rights and marketable permits and The Eco-Management and Audit Scheme (EMAS) and ISO14001 standards.

Design/methodology/approach – the mankind has used the environmental resources and has taken/been taking place in economic activities in order to meet various needs, to receive more share in sharing the resources, to raise the welfare level and thus live more happily. For this reason, economy has been accepted as an irrevocable part of the life. Therefore, economic activities must not cause the life to become unliveable.

Findings – from this point of view, that the constant and unbalanced development cause

negative results has led the people environmental protection understandings which doesn't preclude economical activities and even include them. Because the consuming of environmental values by being seen unlimited and the environmental problems which are caused by giving the wastes which are the outcome of this consuming back to the environment has become a part of the daily life. Therefore the people has become obliged to think about these problems and new expansions and studies has become into question.

Research limitations – because the emerging of the environmental problems mostly originates from the human beings, the mankind has various responsibilities on the point of solution. One of these responsibilities is to use of economical instruments with the aim of protecting the environment. From this point of view, the question is how these instruments contribute to the protection of the environment and its area of influence. The economical activities which are inevitable and one of the most important fields of activity of human life has always kept its power and up-to-dateness in all areas. Because economical instruments which have a great effect on manufacturers and consumers have understood to contribute importantly to protect the environment.

Practical implications – the economical activities which are inevitable and one of the most important fields of activity of human life has always kept its power and up-to-dateness in all areas. Because economical instruments which have a great effect on manufacturers and consumers have understood to contribute importantly to protect the environment. On the point of the solution of environmental problems which are caused by economical activities, the constraint which the economic instruments have formed/will form is going to direct people to protect the environment and thus the protection of the environment will be provided.

Originality/value – the mankind who thought he would use and consume the environment however he wanted has felt that he is obliged to think and look for the solutions when he saw how he harmed the environment. One aspect of these searches is the raising of managers, the ones who are managed, manufacturers and consumers to a definite level about environment. For this reason, that the efforts to be shown on the academic field will have important functions on generating environmentalist economies and societies is clear. Eventually, on the point of solving environmental problems caused by economical activities, the constraint which have formed/will be formed by economical instruments will lead the people to protect the environment and thus the protection of the environment will be provided.

Key Words: *environmental problems, economic instruments, environmental protection.*

JEL Classification Codes: E01, F18, F63, F64, H2, K32, K34, O13, O44, Q0, Q1, Q2, Q3, Q4, Q5, Q32.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 07.01.13.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 14.01.13.

Çapa qəbul olunmuşdur: 16.04.13.